

Kantasuomen äännehistorian kysymyksiä.

1. Taivutussuhde *havaitseen* : *havaita*.

Suomen kielen taivutussuhde *havaitseen* : *havaita* : *havaitkoon* : *havainnut*, *kahlitsen* : *kahlita* : *kahlitkoon* : *kahlinnut*, *himoitsen* : *himoita* : *himoitkoon* : *himoinnut* jne. on viimeistään myöhäiskantasuomalainen, koska se tavataan useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä, nimittäin suomen lisäksi karjala-aunuksessa, virossa ja vepsässä (SETÄLÄ ÄH s. 194). K a r j a l a - a u n u s: *rammittšou* : *rammita* 'ontua'; *keritšsen* : *keritä* 'keritä'; *taričsen* : *tarita* 'tarjota', *tarikka* (< **taritka*-) 'tarjotkaa', *tarinnu* 'tar-

jonnut' | v i r o: virE Wied. (Gr. s. 504) *valitse* (prees. yks. 1.): *valida* (inf.): *valinu* (akt. II partis.): *valit* (*valitu*) (pass. II partis.) 'wählen'; virE Koiva (omat mp.) *ravišš* (impf. yks. 3.): *ravinu* (akt. II partis.): *ravida* 'ravita, kestitä (lät. mielot)'; *palmida vanikkai* 'punoa seppeltä': *ma palmidžī* (impf. yks. 1.); *ʷopitšes* (prees. yks. 3.): *ʷopitš* (impf. yks. 3.): *ʷopida* 'oppia'; Lutsi (omat mp.) *hamàdza*¹ (prees. yks. 1.): *hamàda*² 'ymmärtää', *veikku hamattsamizëga*² *inemine* 'vähäjärkinen ihminen'; *ma ravidza*¹, *timà ravišsas* (prees. yks. 1., 3.): *timà ravišš* (impf. yks. 3.): *ravida*² (< **ravitak*) 'syöttää, ravita (lät. barot)' | v e p s ä: K *homāitšēn*: *homaita*, E *homōitšēn*: *homāta* 'huomata, nähdä'; Ä *rambitšēn*, K *rambitšēn*: *rambita* 'ontua'; Ä *keritšēn*, KE *keritšēn*: *kerita*: *kerikaha* (< **keritkähēn*) 'keritä'; Ä *māritšēn*, KE *māritšēn*: *mārita*: *mārikat* (< **māritkähēn*, imper. mon. 2. pers.): Ä *mārinu* (akt. II partis.) 'mitata'.

Viron yleiskielessä on tässä verbityypissä vallalla pohjoisviolle ominainen vokaalivartaloineen taivutus, esim. *hoolitsen*: *hoolitseda*: *hoolitsegu*: *hoolitsenud*, *õngitsen*: *õngitseda*: *õngitsegu*: *õngitsenud*. Vokaalivartaloisia muotoja tavataan konsonanttivartaloisten ohella myös suomen ja karjala-aunuksen murteissa (ks. esim. SETÄLÄ ÄH s. 195). Vatjassa ovat tässä puheena olevien verbien vastineet kauttaaltaan *a*-vartaloisia, eikä niiden paradigmassa esiinny konsonanttivartaloisia muotoja. Esimerkkejä vatjasta: *kaičsan*: *kaičsā* 'kaitsen: kaita', *valičsan*: *valičsā* 'valitsen: valita', *eļkočsāb*: *eļkottšā* 'kukkia', *savičsan*: *savičsā* 'kuopia (kanasta puh.)', *imočsan*: *imottšā* 'himoitsen: himoita', *eddičsāb*: *eddičsā* 'heilimöidä'². Liivissä ei *-tse*-vartaloisia verbejä esiinny ollenkaan; niitä vastaamassa tavataan *-ks*-aineuksen sisältäviä johdannaisia, esim. *kõpikššāb* (prees. yks. 3.) 'dingen, handeln, Handel treiben' (vrt. suom. *kaupitsee*), *kerikššāb* (prees. yks. 3.) 'scheren' (vrt. suom. *keritsee*). *ts*:llisen ja *ks*:llisen tyyppin suhteesta ks. SETÄLÄ ÄH s. 181, 192—193, Posti GLL s. 169. Konsonanttivartaloisia muotoja ei liivissä näistä verbeistä esiinny.

Taivutussuhdetta *havaitsen*: *havaita*, ts. että *-itse*-vartaloisten verbien konsonanttivartalo on *t*-loppuinen, on kielihistorialliselta kannalta ensimmäisenä käsitellyt SETÄLÄ (ÄH s. 194—195). Todettuaan *veitsi* sanan partitiivin (suom., karj. *veistä* < **veistä*, veps. *veštš*, virE *vāist*: nom. *vāits*) perusteella, että rinnakkaisesti tavunloppuisten *ks* > *s*, *ps* > *s*

¹ Kolmannen tavun *a* Lutsissa todennäköisesti analoginen. Sitä tavataan *en* sijasta muissakin tapauksissa eteläviron murteissa. Ks. KETTUNEN EKÄH 152—153.

² Ahlqvistin (Wotisk Grammatik s. 88) e:lliset muodot *ilotsen* 'vara glad', *lehitsen* 'stā i blad', *kukitsen* 'blomma', *editzen* 'blomma (om vissa sädesarter)' lienevät väärin kuultuja tai teorioituja; nykyajan tutkijat eivät tietääkseni ole tällaisia muotoja tavanneet.

muutosten kanssa on kantasuomalaisena aikana tapahtunut $ts > s$ tavun lopussa, hän huomauttaa, että vaikeutta tuottavat *itse*-loppuiset verbit, »joiden muodostuksessa näyttää esiintyvän kokonaan toisenlainen äännelaki $ts > t$. Setälä tuli lopputulokseen, jonka mukaan on luultavinta, että »tässä on tapahtunut varhainen kontaminatio n.s. supistuvien verbien kanssa; s.o. että supistuvien verbien konsonanttivartaloiset muodot ovat vaikuttaneet *itse*-loppuisten verbien vastaaviin muotoihin. Semmoiset verbit kuin *huomaan* ja *huomaitzen* tarjoavatkin erinomaisia yhtymäkohtia.»

Myöhemmät tutkijat lienevät yleensä yhtyneet Setälän käsitykseen, että *itse*-loppuisten verbien *t*:hen päättyvä konsonanttivartalo on epääännelaillinen (ks. esim. OJANSUU STAEP 1919 s. 84, RAPOLA Vir. 1922 s. 88, BUSSENIUS Stammesalternation im Ostseefinnischen s. 27, HAKULINEN SKRK I s. 245). Setälän käsityksen tueksi on vielä esitetty sellaiset johdannaiset kuin *suistaa*, *päistää* (kantasanat *suitset*, *päitset*). Tuntuu kuitenkin olevan syytä harkita, olisiko ollut mitään aihetta sellaisten muotojen kuin **havaista*, **havaiskoon* (: *havaitzen*) syrjäyttämiseen, jos ne kerran olisivat kielessä esiintyneet. Näyttää siltä, että mitään varsinaista tarvetta syrjäyttämiseen ei ole voinut esiintyä. Analogisiksi oletetut *havaita*, *havaitkoon* eivät selvyuden kannalta tunnu mitenkään paremmilta kuin oletetut äännelailliset muodot. Myös tuntuu jonkin verran vaikealta löytää analogiamuodon syntyä varten yleensä tarpeellista välittävää jäsentä kysymykseen tulevista paradigmatyypeistä.

Voitaneen näin ollen ottaa harkittavaksi sekin mahdollisuus, että *havaita*, *kahlita* jne. olisivat äännelaillisia muodostuksia. Kehitys $tst > tt$ olisi foneettisesti helppo ymmärtää. Kahden samanlaisen klusiilin väliltä on jäänyt pois homorgaanisen spirantin artikulaatio, on siirrytty suoraan klusiilista toiseen. Sivumennen mainittakoon, että indo-eurooppalaisella taholla näyttää päinvastoin tapahtuneen kehitys $tt > t^*t$, josta itääläisissä, kelttiläisissä ja germaanisissa kielissä on kehittynyt *ss* (vrt. esim. lat. *missus* ~ *mitto* < **mitō*) ja slaavilaisissa *st* (*mesti* 'fegen, werfen' < **metti*); ks. esim. STREITBERG Urgerm. Grammatik § 120, VONDRÁK Vergl. slav. Grammatik s. 277. Usein havaittava ilmiöhän on, että äännekehitykset eri kielissä saattavat tapahtua vastakkaisesti suuntiin. Fonetikan kannalta ei siis ole estettä $tst > tt$ äännekehtymisen olettamiselle. Myöskään äännehistorian tosiseikkojen kanssa ei oletettu äännekehitys johda ristiriitaan, jos otaksomme muutoksen tapahtuneen vain painottomassa asemassa; painollisen tavun jäljessä on **tst > st* ilmeisesti ollut äännelaillinen. Itämerensuomalaisissa kielissä on useita esimerkkejä siitä, että konsonanttiyhtymien kehitys on eri painoasemissa käynyt eri suun-

tiin. Kehityksen ajattelisin *tst*-tapauksissa käyneen seuraavasti. Ensinnä tapahtui painottoman tavun jäljessä kehitys *tst* > *tt*, mutta painollisen tavun jäljessä, jossa asemassa kaikki ääntäminen tapahtuu voimakkaammin ja markeeratummin, *tst* yhtymä aluksi säilyi. Myöhemmin sitten tapahtui säilyneessä *tst*-yhtymässä kehitys *st*:ksi, joka oli samanaikainen tavunloppuisen *ks* > *s*, *ps* > *s* kehityksen kanssa. *ks* > *s* tapahtui myös painottoman tavun lopussa esim. *kst*-yhtymässä, mutta vanhan *tst*:n paikalla oli tässä asemassa jo *tt*, joten *ts* > *s* ei enää saattanut tulla kysymykseen. Täten olisivat sekä *veistä*, *suistaa* että *havaita*, *kahlita* äännelaillisen kehityksen tuloksia.

Samoin kuin **tst*-yhtymässä olisi *s*:n kato ehkä saattanut tapahtua myös **tsn*-yhtymässä. Siinä on ollut kolme homorgaanista äännettä, joista keskimmäisen artikulaatio on voinut jäädä pois. Myös partisiipit *havainnut*, *kahlinnut* ja potentiaalit *havainnen*, *kahlinnen* voisivat siis olla äännelaillisia. Yhtä helppoa ei sensijaan olisi perustella *s*:n katoa **tsk*-yhtymästä. Luultavaa on, että *havaitkoon*, *kahlitkoon* jne. ovat epä-äännelaillisia muotoja, joiden ilmestyminen paradigmaan kuitenkin on ollut sanoisinko odotuksenmukaista. AARNI PENTTILÄN (Suomi V 13 s. 33, 76, 116) Upsalan evankeliumifragmentin kielestä mainitsema **cunnioifzmä** *o*: *kunnioisman* saattaisi teoreettisesti katsoen edustaa odotuksenmukaista **tsm* > *sm* kehitystä, mutta se mahdollisuus on ehkä lähempänä, että tässä on jonkinlainen myöhempi uudennusmuoto.

Jos edellä esitetty käsitys painottoman tavun jälkeisestä **tst* > *tt* äänteenmuutoksesta on oikea, voitaisiin *tt*:llisiä muotoja äännelaillisesti odottaa myös *itse*-vartaloisten nominien partitiivissa. Missään ei kuitenkaan nykyisin esiintyne tällaisia partitiiveja, vaan kaikkialla on tämä sija, vaikka vokaalivartaloiset muodot edustaisivatkin *itse*-kantaa, nykyisin *st*:llinen. Mainitsen muutamia esimerkkejä Lutsin kielisaarekkeen murteesta: *vahàŋe* : *vahà*_ç*dze*? : *vahàtsi* : *vahast* 'keltainen', *sinène* : *sin*_ç*dze*? : *sinist* 'sininen', *mehène* : *meh*_ç*dze*? : *mehi*tsi : *mehist* 'mehiläinen', *ähàlene* : *ähàle*_ç*dze*? : *ähàle*_ç*dzi* : *ähàleist* 'häävieras', *suguaaŋe* : *suguaa*_ç*dze* : *suguaa*ist 'sukulainen'. *st*-edustusta painottoman tavun jäljessä voidaan pitää yleistettynä pääpainollisesta ja sivupainollisesta asemasta, jota yleistystä tietenkin ovat tukeneet myös jo varhain *s*:llisiksi kehittyneet paradigmattomat, joissa *st* on partitiivissa ollut säännöllinen painottomankin tavun jäljessä. Äännelailliseksi olisi siis katsottava esim. semmoinen alunperin sivupainollisen tavun jälkeinen tapaus kuin suom. murt. *pellainen* : *pellaitte* : *pellaista* (< **pellahista*) 'pellavainen'. Tällaisten ja *punaisen* : *punaista*-tapausten nojalla olisi niinmuodoin *st* kauttaaltaan yleistetty *itse*-vartaloisten nominien partitiiviin.

Kaukaisemmat sukukielet eivät tarjoa mitään valaisua *havaita*-tyyppisissä oletettuun *tst > tt* kehitykseen. Sellaiset lapin verbit kuin *bälkäšit* 'lønne, belønne, gjengjelde', *ansašit* 'fortjene' ovat ilmeisesti lainoja suomen *palkitse-*, *ansaitse-*tyypistä (ks. NIELSEN Lærebok I s. 233, E. ITKONEN Vir. 1946 s. 402). Mitään suomen tapaiseen konsonanttivartaloon viittaavaa ei lapissa esiinny. T. E. UOTILA FUF XXI s. 79—87 on yhdistänyt suomen momentaanisen *-aise-* suffiksin permalaisten kielten *-dž-*, *-ž-* verbinjohtimeen. Kun suomen *-aise-*, niinkuin RAPOLA on osoittanut todennäköiseksi¹, palautuu *-aitse-*asuun (vanhassa kirjakielessä esim. Agr. *reweitze*, *rangaitze*, Westh *ranghaitsen*), palauttaa Uotila yhdistämänsä suffiksit **-ŷč-* asuun. Missä määrin kaikki suomessa esiintyvät *-ise-*, (*<*)*-itse-* verbinjohtimet ovat äänteellisesti samaa alkuperää, on toistaiseksi selvittämättä. Tässä oletetun painottoman tavun jälkeisen *tst > tt* kehityksen kannalta ei kysymyksellä, ovatko nämä suffiksit samaa vai eri alkuperää, kuitenkaan ole olennaista merkitystä.

2. **-aida-*, **-äidä-*verbien alkuperä.

Itämerensuomalaisen **-aida-*, **-äidä-* verbinjohtimen alkuperää ja äänneasua ei toistaiseksi ole selvitetty. Outoa siinä on *δ:n* edellä esiintyvä *-ai-*, *-äi-* diftongi, jonka täytyy olla kantasuomalaisista *ai > oi* muutosta nuorempi.

Varmoja tunnusmerkkejä **-aida-*, **-äidä-* verbeistä tavataan vepsän (*kargaidan*, *potkaidan* jne.) ja lyydiläismurteiden (*avaidan*, *lükäidän* jne.) lisäksi vain suomessa ja karjala-aunuksessa (suom. Agr. *avaitan*, Sorol. *avaittu*, murt. Et.-Pohj. *aväta*; aun. *kargaittoa* jne.), ks. lähemmin RAPOLA Suomi V 17 s. 303. — Muissa kielissä ovat *-aida-* verbit nykyisin sekaantuneet diftongittomiin supistumaverbeihin.

Jo varhain on huomattu se rinnakkaisuus, joka esiintyy toisaalta suomen *-aise-*, *-äise-* verbien, toisaalta muiden kielten **-aida-*, **-äidä-* verbien välillä, esim.:

¹ RAPOLAN selitystä *-aise-*, *-äise-* verbien alkuperästä pidän siis täysin hyväksyttävänä, vaikka tässä esitetyn selityksen kannalta ei voidakaan yhtyä siihen, että välittäjänä *aise-*tyyppiin olisi ollut **valyaitstak-*tyypissä tapahtunut *tst > st* kehitys. Rapolan Vir. 1922 s. 88 mainitsema Inkerin runojen *halaistu* 'halattu, haluttu' (Tuotii meille mielo minno, Saatii hanoi halaistu) on niin yksinäinen, että jonkin satunnaisen kompastuksen mahdollisuus, johon Rapolakin on viitannut, on otettava lukuun. Tyypit *potkaistan* 'potkaisen', vatj. *sagassä*, *vargessä* jne. on, jos oletetaan *tst > tt* kehitystä, tietenkin myös selitettävä toisin kuin Rapola tekee. Kaikki tämä ei kuitenkaan ollenkaan horjuta sitä Rapolan ansiokasta selitystä, että *-aise-*, *-äise-* loppuiset verbit ovat samaa alkuperää kuin *-aitse-*, *-äitse-* loppuiset.

- suom. *halkaisen* ~ veps. *hougaidan*,
 » *katkaisen* ~ veps. *katkaidan*,
 » *potkaisen* ~ veps. *potkaidan*

(lisää esimerkkejä SETÄLÄLLÄ ÄH s. 137). *Setälä* selitti tämän rinnakkaisuuden siten, että *-aise-*, *-äise-* tyyppi on syntynyt analogisesti **halkaidan-* tyyppin imperfektin pohjalta: **halkaidin* > *halkaisin* ja sen mukaan *halkaisen*, kuten *värisin* : *värisen* (ÄH s. 138).

Rapola lähtee *-aise-*, *-äise-* verbien selityksessään, johon edellä jo on viitattu, siitä että *-aise-* ja *-aitse-* verbien suhde on käsitettävä samoin kuin *-ise-* ja *-itse-* nominien, ja tämä käsitys näyttää oikealta. Vaikka Setälänkin selitys oli muodollisesti moitteeton, näyttää Rapolan kanta olevan paremmin sopusoinnussa tuntemiemme tosiseikkojen kanssa.

Mutta siitä huolimatta jää edelleen tosiasiaksi tämän *-aise-*, (<)-*aitse-* ja **-aida-* tyyppin ilmeinen rinnakkaisuus, jota osittain esiintyvä merkitysten erilaisuuskaan ei saata vakavasti horjuttaa. On hyvin mahdollista, että nämä molemmat tyytit ovat keskenään yhteydessä. Mutta päinvastoin kuin Setälä arveli, näyttäisi *-aise-* < *-aitse-* ryhmä olevan alkuperäisempi. Arvelisin, että *-aida-*, *-äidä-* verbit ovat analogiamuodostuksia, joihin on jouduttu *-aitse-*, *-äitse-* verbien edellä käsiteltyjen konsonanttivartaloisten muotojen pohjalta. Siis **potkaisen* : **potkaiitak*, ja sitten verrantoanalogia **mayaitak* : *makadan* = **potkaiitak* : x, josta x = **potkaidan*. Täten näyttää myös tuo epäselvä ja oudostuttava *-ai-*, *-äi-* diftongi saavan tyydyttävän selityksen.

Lauri Posti.